

«Θαλής – Μορφές δημόσιας κοινωνικότητας στην αστική Ελλάδα του 20ού αιώνα: σύλλογοι, δίκτυα κοινωνικής παρέμβασης και συλλογικές υποκειμενικότητες»

Γ' κοινό σεμινάριο ερευνητικών ομάδων, Αθήνα, 29-10/11/2013

Χρήστος Λούκος,

«Μερικοί προβληματισμοί για το πώς θα μελετηθεί το θέμα των νέων στη Σύρο σε διάφορες ιστορικές συγκυρίες (τέλη 19ου-δεκαετίες 1940/1950)»

(κείμενο υπό διαμόρφωση)

Σκέφτηκα στη συνάντησή μας αυτή να συμμεριστώ μαζί σας κάποιες σκέψεις για τις αλλαγές που συμβαίνουν στην Ερμούπολη/Σύρο από τα τέλη του 19ου αιώνα ως τις δεκαετίες 1940 και 1950, για να παρακολουθήσουμε πώς αυτές επηρεάζουν τη ζωή των νέων. Λέγοντας νέοι εννοώ όλο το φάσμα των ηλικιών από τη γέννηση ως την ενηλικίωση. Ενδιαφέρομαι ιδιαίτερα να δω πώς διαφοροποιούνται οι στάσεις των μεγαλύτερων απέναντί τους στο δημόσιο κυρίως πεδίο, ποιες αλλαγές υφίστανται οι πρακτικές τους και ο κανονιστικός τους λόγος.

Α. Στις τελευταίες δύο δεκαετίες του 19ου αιώνα η Ερμούπολη περνά μια βαθύτατη κρίση έχοντας απολέσει το σημαντικό ρόλο που διαδραμάτιζε ως εμπορικό διαμετακομιστικό κέντρο μεταξύ Δύσης και Ανατολής: ανεργία, υποαπασχόληση, φυγή του πληθυσμού. Στην περίοδο αυτή μερικά φαινόμενα που σχετίζονται με τη νέα γενιά χρωματίζονται έντονα.

Το ένα αφορά την αύξηση λόγω της κρίσης του αριθμού των βρεφών που εκτίθενται και την παράλληλη διόγκωση του αριθμού των τροφών, αποκλειστικά από τις φτωχές συνοικίες, οι οποίες σπεύδουν, έναντι μικρής αμοιβής, να αναλάβουν τη φροντίδα τους. Η διαδικασία αυτή οδηγεί σε μία εκατόμβη των νέων υπάρξεων (θνησιμότητα 60% περίπου). Η αντίδραση έρχεται κυρίως από ιατρούς, σπουδαγμένους στην Ευρώπη, που με μια κοινωνική ευαισθησία που καταπλήσσει καλούν τους έχοντες και την πολιτεία να αντιμετωπίσουν, με τη δημιουργία ενός οργανωμένου βρεφοκομείου, το πρόβλημα της επιβίωσης των βρεφών και να διασώσουν έτσι εκατοντάδες μελλοντικούς πολίτες.¹

¹ *Περί των εκθέτων βρεφών. Υπόμνημα Ευαγ. Α. Ευστρατίου Αρφάνη ιατρού του Δήμου Ερμούπόλεως προς τον δήμαρχον αυτής, Εν Ερμούπολει Σύρου, Εκ του Τυπολιθογραφείου Ν. Φρέρη, 1900.*

Το άλλο αφορά τη κατεύθυνση των σπουδών των νέων. Στα ηγετικά κυρίως στρώματα εδραιώνεται η πεποίθηση ότι λόγω της κρίσης οι πανεπιστημιακές σπουδές θα εξασφαλίσουν επαγγελματική αποκατάσταση στο δημόσιο τομέα. Αλλιώς αντιμετωπιζόταν το μέλλον των νέων παλαιότερα, όταν η ενασχόληση, μετά τις γυμνασιακές σπουδές, με το εμπόριο και τις συναφείς δραστηριότητες φαινόταν ελκυστικότερη. Δεν λείπουν, παράλληλα, και οι φωνές που επιμένουν ότι η πόλη χρειάζεται εξειδικευμένους επαγγελματίες και συνηγορούν στην ίδρυση επαγγελματικής σχολής.²

Β. Στο γύρισμα του αιώνα επέρχεται στην οικονομία της Σύρου κάποια εξισορρόπηση χάρη στη δυναμική στροφή λίγων κεφαλαιούχων στην κλωστοϋφαντουργία. Σταδιακά η Ερμούπολη θα καταστεί μια βαμβακούπολη και τα εργοστάσιά της θα δώσουν εργασία στους ανέργους λόγω παρακμής των άλλων οικονομικών κλάδων, θα σταματήσει έτσι τη φυγή του πληθυσμού. Στα εργοστάσια αυτά θα απασχοληθούν κυρίως γυναίκες και κορίτσια, όχι μόνο από την Ερμούπολη αλλά και από την καθολική Άνω Σύρο, που με τον τρόπο αυτό αρχίζει σταδιακά να εγκαταλείπει κατά κάποιο τρόπο την απομόνωσή της. Με τις αλλαγές αυτές αφ' ενός έχουμε μια μεγαλύτερη ένταξη των παιδιών και των νέων στην παραγωγή, κυρίως τη βιομηχανική, και από την άλλη ένα πρόβλημα φροντίδας των βρεφών και των μικρών ηλικιών μια και οι δύο γονείς τώρα εργάζονται 12 περίπου ώρες την ημέρα.

Προς την κατεύθυνση αυτή κινείται τώρα η φιλανθρωπική δραστηριότητα των ηγετικών στρωμάτων, κυρίως των κυριών. Όταν, για παράδειγμα, ιδρύεται, το 1913, η «Περίθαλψις του Παιδός» ο βασικός σκοπός του συλλόγου είναι η καθημερινή φροντίδα ανήλικων παιδιών, των οποίων οι μητέρες εργάζονται στα εργοστάσια της πόλης. Οι αριθμοί είναι ενδεικτικοί: από το 1914-1920 στεγάστηκαν κατ' έτος περίπου 150 παιδιά και των δύο φύλων και 50 περίπου βρέφη «τυγχάνοντα εν ταυτώ περιθάλψεως αυτόχρημα οικογενειακής, και διδασκαλίας κατά τας ώρας, καθ' ας οι γονείς αυτών αγωνίζονται εν τοις εργοστασίοις της πόλεως τον σκληρόν του βίου αγώνα».³

² [Καλαποδόπουλος Γ.Α], *Εμπορικών Φροντιστήριον υπό την προστασίαν του Δήμου Ερμούπόλεως. Εγκαινιαστήριος ομιλία επί τη ενάρξει των μαθημάτων της Εμπορολογιστικής Σχολής*, Ερμούπολη Σύρου 1893.

³ Διοικητικό Συμβούλιο του σωματείου η «Περίθαλψις του Παιδός» προς τον Δήμαρχο Ερμούπολης, 17 Σεπτ. 1921: ΓΑΚ/ ANK, Δημοτικό Αρχείο Ερμούπολης, Δ/Α/Σύλλογοι και σωματεία/11(2).

Σε ένα άλλο επίπεδο, τώρα αναζητείται τρόπος ώστε τα εργαζόμενα άπορα παιδιά να τύχουν κάποιας μόρφωσης και να μάθουν μια τέχνη. Γύρω στα 1900 δραστηριοποιείται πιο συστηματικά η «Σχολή Απόρων Παίδων», με 140 τακτικά μέλη, και σ' αυτήν παρακολουθούν νυκτερινά μαθήματα περίπου 90 άπορα παιδιά. Παράλληλα, στο «Εργαστήριο Απόρων Γυναικών», που διοικείται από εφορεία κυριών μεταξύ των οποίων μέλη των μεγαλύτερων κλωστοϋφαντουργείων Καρέλλα και Λαδόπουλου, 200 περίπου άπορα κορίτσια μαθαίνουν τη ραπτική και εργαζόμενα έχουν κάποιο εισόδημα.⁴

Γ. Από τα τέλη της δεκαετίας του 1910, όταν με την εργατική νομοθεσία της πρώτης κυβέρνησης Βενιζέλου η συλλογική οργάνωση των εργαζομένων αποκτά καθαρό ταξικό περιεχόμενο και κυρίως από τότε που οι σοσιαλιστικές ιδέες εκφράζονται από οργανωμένους πολιτικούς φορείς, το ΚΚΕ και άλλους, η ηγετικές ομάδες και της Σύρου, επιχειρούν να προφυλάξουν τους νέους και τις «ανατρεπτικές» ιδέες. Οι σύλλογοι που τώρα ιδρύονται θα προβάλλουν με έμφαση την ανάγκη προσήλωσης των νέων στις παραδοσιακές αξίες του χριστιανισμού και του ελληνισμού. Ακόμη και αυτοί που ο τίτλος τους φαίνεται να επαγγέλλεται μια άλλη αντιμετώπιση του παρελθόντος και του παρόντος, όπως η «Προοδευτική Ομάς Νέων Ερμούπολεως», τονίζουν με έμφαση την ανάγκη αποξένωσης από τις νέες ιδέες και πρακτικές.

Η τάση αυτή προφύλαξης των νέων από τη γοητεία των νέων ιδεών, που βρίσκει πρόσφορο έδαφος σε μια κοινωνία που φαίνεται ότι για διάφορους παράγοντες γίνεται πιο συντηρητική στο Μεσοπόλεμο, θα φθάσει στον παροξυσμό της επί δικτατορίας της 4ης Αυγούστου με την ίδρυση παραρτημάτων ή παραφυάδων των οργανώσεων της μεταξικής νεολαίας, όπως το Κέντρο Σύρου της «Οργανώσεως Εθνικής Αναγεννήσεως», με πρόεδρο μάλιστα τον δήμαρχο της Ερμούπολης.⁵

Στον αγώνα ηθικοποίησης της νεολαίας δεν θα μπορούσε να λείψει η τοπική εκκλησία, όχι μόνο με τα κατηχητικά σχολεία αλλά και με οργανώσεις που εκπρόσωποί της ιδρύουν. Το 1935 με πρωτοβουλία του διακόνου του μητροπολιτικού ναού της Ερμούπολης Ευάγγελου Μονογιού συστήνεται η «Ελληνική Σταυροφορία.

⁴ «Σχολή Απόρων Παίδων και Εργαστήριο Απόρων Γυναικών», Αντώνιος Π. Φουστάνος (εκδ.), *Ημερολόγιον της Σύρου*, έτος 2ον 1903, Ερμούπολη 1902, 96-97.

⁵ Τη βαρύτητα που έχουν στη Σύρο το τοπικό Λύκειο Ελληνίδων, αθλητικοί σύλλογοι, καθώς και τα δύο Ορφανοτροφεία, Αρρένων και Θηλέων, ερευνούν η Ελένη Φουρναράκη και η Ελένη Παπαμακαρίου.

Α΄. Σώμα Ελλήνων Σταυροφόρων», αποτελούμενη από ομάδα ευγενών και με καλή ανατροφή νέων, η οποία εκτός των άλλων θα «επιτηρή την διαγωγή των παιδών και θα προστατεύη τούτους από παντός κινδύνου ηθικού και σωματικού» και θα καταδιώκει «αμειλίκτως» τα κακώς αναθρεμμένα παιδιά αν δεν συμμορφώνονται στις υποδείξεις καλής συμπεριφοράς.⁶ Η κίνηση αυτή του Μονογυιού, όπως και άλλες του ενέργειες σε άλλα πεδία, έχει έντονο το χαρακτήρα τού βολονταρισμού. Ωστόσο είναι ενδεικτική της χρησιμοποίησης των «καλών» νέων στη διαδικασία της ηθικοποίησης των «παραστρατημένων» συνομηλίκων τους, πρακτική που θα λάβει επίσημη μορφή με τη δικτατορία.

Ανάγκη να εξεταστεί και πώς οι καθολικοί κάτοικοι της Άνω Σύρου επιχειρούν με τη δημιουργία διαφορετικών συλλόγων από αυτούς των Ερμούπολιτών να διασώσουν τη ξεχωριστή τους οντότητα. Το 1935 συστήνεται ο «Φιλανθρωπικός Σύνδεσμος Καθολικής Νεολαίας Σύρου».

Στο ερώτημα πώς αντιδρούν συλλογικά οι ίδιοι οι νέοι στο ασφυκτικό πλαίσιο που το κράτος, η εκκλησία, οι γονείς, το σχολείο, η κοινωνία γενικά τους επιβάλλει, η απάντηση δεν είναι εύκολη γιατί οι πηγές μιλούν κυρίως για τη συλλογική δράση όσων θέλουν να τους νουθετήσουν. Κάποιες απόπειρες να αυτοπροσδιοριστούν υπάρχουν, όπως αυτή γύρω από το δεκαπενθήμερο σοσιαλιστικών τάσεων περιοδικό *Αναγέννησις* μεταξύ 1918-1919. Εκκρεμεί η περαιτέρω ανίχνευση της ομάδας Κυκλαδιτών φοιτητών που το 1934 ιδρύουν τον «Φοιτητικό Όμιλο Κυκλάδων», καθώς και άλλων νεανικών συλλογικών δραστηριοτήτων.

Δ. Η Κατοχή με το θάνατο, την πείνα, τις στερήσεις, τον τρόμο, τη βία έπληξε καίρια και τους νέους κάθε ηλικίας. Τους τραυμάτισε συγχρόνως ψυχολογικά και τα αόρατα αυτά τραύματα τούς συνόδεψαν σε όλη τους τη ζωή. Κάποιοι τόλμησαν αμέσως μετά τη φυγή των Γερμανών να εκφράσουν, ως νεολαία του τοπικού ΕΑΜ, δημόσια τις απόψεις τους για την ανάγκη μιας άλλης κοινωνίας. Στα *Επονίτικα Νειάτα. Όργανο του Συμβουλίου Νομού Ε.Π.Ο.Ν. Κυκλάδων* και στο κύριο άρθρο του πρώτου φύλλου (Ερμούπολη, 9.11.1944) με τίτλο «Η Ε.Π.Ο.Ν. στους νέους», μεταξύ άλλων αναφέρονται τα ακόλουθα:

Η πνευματική ανύψωση είναι ο μεγαλύτερος εχθρός του Φασισμού σ' όλες του τις μορφές, γιατί αυτή θα τον συντρίψει. Γι' αυτό ο φασισμός έχει ως σπουδαιότερο μέλημά του να κρατή πάντα κλειστά τα μάτια μας και να εμποδίξη την ανάπτυξή μας [...]. Γι'

⁶ «Ελληνική Σταυροφορία. Α΄ Σώμα Ελλήνων Σταυροφοριών», Ελένη Ε. Μονογυιού (δημοδιδασκάλισσα), *Η ωραία Σύρος. Λεύκωμα. Οδηγός*, εκδότης Ευάγγελος Μονογυιός, 1935, 30-31.

αυτό και το κράτος της 4ης Αυγούστου, το κράτος του Μεταξά και του Βασιλιά, αγωνίστηκε όσο μπορούσε για να βυθίση την Ελληνική νεολαία στα μαύρα σκοτάδια της αμορφωσίας [...]. Ο πόλεμος μας άνοιξε τα μάτια που αυτός με μεταξωτές φασκειές μάς τα είχε σκεπασμένα και τώρα οι αλήθειες προβάλλουν μπροστά μας φωτεινές. Δεν επιτρέπεται πια να ζαναπάθωμε τα παλιά. Δεν είναι σωστό να ζαναεπιτρέψουμε να μας στρεβλώνουν την εκπαίδευσή μας και να μας παρασύρουν, πρέπει να διεκδικήσωμε τα δίκαιά μας, να επιτύχουμε τους αγνούς σκοπούς μας και γι' αυτό πρέπει να συντρίψωμε μια για πάντα την σκουριασμένη πια απολυταρχία [...].

Δεν υπήρξε, όπως φαίνεται, δεύτερο φύλλο. Τα Δεκεμβριανά στην Αθήνα δρομολόγησαν εξελίξεις στη Σύρο που οδήγησαν στην πλήρη επικράτηση των φιλοβασιλικών ομάδων.⁷ Όσοι νέοι βγήκαν διαφορετικοί από την εμπειρία της Κατοχής όφειλαν, επί ποινή αποκλεισμού ή βαρύτερων συνεπειών, να ενταχθούν σ' ένα πλαίσιο παιδείας και καθημερινότητας που στόχευε στην εδραίωση των αξιών που θέλησε να επιβάλει η μεταξική δικτατορία. Στην προσπάθεια αυτή ο ρόλος του κράτους θα είναι τώρα αυξημένος, διότι για πρώτη φορά αμφισβητήθηκε τόσο δυναμικά η ηγεμονία της κυρίαρχης τάξης. Οι εθελοντικές συσσωματώσεις θα περιοριστούν ή θα χάσουν μεγάλο μέρος της αυτονομίας τους.

⁷ Βλ. Χρήστος Λούκος, «Οι πολιτικές και ιδεολογικές συγκρούσεις στη μετακατοχική Σύρο και ο δήμαρχος Ερμούπολης Επαμεινώνδας Παππαδάμ», *Μνήμων* 32 (2011-2012), 177-204.

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Η παρούσα έρευνα έχει συγχρηματοδοτηθεί από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο – ΕΚΤ) και από εθνικούς πόρους μέσω του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» του Εθνικού Στρατηγικού Πλαισίου Αναφοράς (ΕΣΠΑ) – Ερευνητικό Χρηματοδοτούμενο Έργο: ΘΑΛΗΣ. Επένδυση στην κοινωνία της γνώσης μέσω του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου.